



ՊՐՈՖ. ՎԱՐՍԶԴԱՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻ
ԾԻՆԱՐԱՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՄԵՆԱՅՆ
ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՎԱԶԳԵՆ ԱՌԱՋԻՆԻ
ԳԱՀԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ ՕՐՈՔ (1956—1980)*

ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՄԱՆ ԵՎ ԲԱՐԵՓՈԽՄԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐ Ս. ՀՌԻՓՍԻՄԵԻ
ԵԿԵՂԵՑՈՒՄ

Հայ ճարտարապետության այս եզակի կոթողը 618 թ. կառուցել է տվել Կոմիտաս կաթողիկոսը, կարգադրելով քանդել և Հռիփսիմեի գերեզմանի վրա Սահակ Պարթևի օրոք 395 թ. կառուցված մատուռը՝ «զի կարի ցած ու մթին էր շինուածն»⁴³:

Իր ողջ գոյության ընթացքում այն հիմնականում կանգուն և անփոփոխ է մնացել: Մասնակի վերանորոգումները կատարվել են ուշ միջնադարում, երբ և էջմիածնի Մայր Աթոռը ծավալում էր իր վերաշինական գործունեությունը նախ Վաղարշապատում, ուր եկեղեցիները «աւերեալ և խախտեալ.....»⁴⁴ էին, ապա նաև ուրիշ վայրերում⁴⁵:

1653 թ. Փիլիպպոս Աղբակեցի կաթողիկոսը (որի գահակալության տարիները առանձնապես հայտնի են վերաշինական աշխատանքներում Վաղարշապատում և այլուր) ձեռնարկում է նաև ս. Հռիփսիմեի եկեղեցու նորոգումը: Առաքել Դավրիժեցին այս-

պես է նկարագրում. «Իբրև կատարեալ աւարտեցան ամենայն շինուածք տաճարին Գայիանեայ կուսին, ապա գնացին ի տաճար սրբուհի կուսին Հռիփսիմեայ և ձեռն ի գործ արկեալ սկսան պայն ևս նորոգել: Վասն զի յարտաքուստ կուսէ եկեղեցոյն գլուխ կաթողիկէին և տանիքն բովանդակ, և երեսք որմնոցն և յատակք նորին, իսկ ի ներսի կողմանէ բեմն, և սալարկ յատակն, և չորից (ընդգծումը մերն է—Վ. Հ.) խորանաց մէջն այս ամենայն, կոր յիջեցի, աւերեալ և քայքայեալ էին. վասն որոյ բաւում ջանիւ և յոքնակի աշխատութեամբ գուն գործեալ մինչև պամենայն նորոգեալ կատարեցին և ի վերայ գագաթին եկեղեցոյն կառուցին վնշան տէրունական խաչին»⁴⁶:

Մի այլ վկայությամբ, Փիլիպպոս կաթողիկոսը «...տայ կառուցանել գաւիթ փոքրիկ ի վերայ արևմտեան դրանն չորս սեամբք՝ որոց երկուքն կից յորմն՝ աստի և անտի դրանն, և երկուքն նոցին»: Նշված շինարարական աշխատանքների հիշատակությունը նա արձանագրել է տալիս քառաթև խաչի պատվանդանի վրա հետևյալ բովանդակությամբ. «Ի թուիս ՌՃԲ (1653) Քրիստոսի ծառայ Փիլիպպոս կաթողիկոս ամենայն հայոց վերըստին նորոգեցի զեկեղեցի սրբոց կուսանացն Հռիփսիմեայ և Գայիանեայ»⁴⁷:

Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոսի գահակա-

* Շարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1983 թվականի № № ԺԱ—ԺԲ-ից և 1984 թվականի № № Ա—Բ-ից:

⁴³ Պատմության Սեբեոսի եպիսկոպոսի ի Հերակլն, Թիֆլիս, 1912, էջ 141:

⁴⁴ Առաքել Դավրիժեցի, նույնը, էջ 290:

⁴⁵ Նույնը, էջ 303—307, 326—329, 346—353:

⁴⁶ Նույնը, էջ 328:

⁴⁷ Յովհաննէս եպիսկոպոս Շախաթունեանց, նույն տեղը, էջ 264:

յության տարիներին և. Հռիփսիմեի վանքապատկան քառանկյունի հողամասը պարբերապապատվում է հողաշեն պարիսպներով՝ «հանդերձ բրգամբն և քարաշեն կամարան մեծի դրանն հիսխասային շինեցաւ ի հիմանց յամի 1776, արդեամբք Մկրտիչ եպիսկոպոսի, միաբանի սրբոյ Էջմիածնի»⁴⁸:

Ավելի ուշ, 1790 թ. Ղուկաս կաթողիկոս կարենցին «...տայ կառուցանել պանգակատուն վայելուչ ի վերայ այնր յիշատակեալ փոքր գաղթին եղելոյ ի վերայ արևմտեան դրան տաճարիս, արդեամբք Խաչիկ աղայի Ձնթումեան, որոյ արձան յիշատակագրութեանն կայ ի ներքնայարկի պանգակատանս յորմն հիսխակողմն դրանն...»⁴⁹:

Չանգակատան կառուցմամբ էլ ընթերցելու համար դժվար մատչելի է դարձել արևմտյան աւաթի վերնամասում (աջ կողմից) փորագրված տաճարի շինարարական երկրորդ (առաջինը գտնվում է ներսում, արևելյան աբսիդի պատին) արձանագրությունը, որտեղ ասվում է. «Ես Կոմիտաս եկեղեցապահ սրբոյ Հռիփսիմեի, կարգեցայ յԱթոռ սրբոյն Գրիգորի, և շինեցի պտաճար սրբոց վկայիցս Բրիտոսի»⁵⁰:

Շինարարական որոշ աշխատանքներ իրականացվել են ավելի ուշ, 19-րդ դարի վերջերին: 1894 թ. Խրիմյան Հայրիկի օրոք վանքի հողամասի հարավ-արևելյան անկյունում կառուցվել է երկհարկանի մի շենք միաբանության համար, ու հողաշեն պարիսպների արևելյան և հարավային հատվածները փոխարինվել են քարաշեն պարիսպներով:

Ս. Հռիփսիմեի տաճարը հոգատարության առարկա է հանդիսացել նաև սովետական ժամանակաշրջանում: 1936 թ. Հայաստանի հուշարձանների պահպանության կոմիտեն ամրացնել է տվել տաճարի հիմքերը: Այդ շրջանում նորոգվում են տաճարի տանիքը, գմբեթը, գետնախարիսխները, բակը, պարիսպները, հարակից ջենքերը:

Հայաստանի հուշարձանների պահպանության կոմիտեն բարեկարգման աշխատանքներ է կատարել նաև հետագա տարիներին: 1945 թ. գարնանը ծառատնկվել է բակի հարավային մասը:

Այսպիսին է և. Հռիփսիմեի տաճարի վերաշինությունների համառոտ պատմությունը: Երբ Վազգեն Ա կաթողիկոսի գահակալության առաջին հսկ տարվանից և. Էջմիածնի Մայր Աթոռը վերստին ձեռնարկեց վաղուց ընդհատված հո վերաշինական գործունեությունը,

որոշ աշխատանքներ սկսվեցին նաև և. Հռիփսիմեի վանքում: Սկսվեցին դրանք բարեկարգման բնույթ էին կրում: Տուֆ քարերով սալարկվեց տաճարի շրջապատը, նորոգվեց ներքին բակից դեպի վերին բակը տանող քարաշեն սանդուղքը, մի աղբյուր կառուցվեց ներքին բակում (նախագծի հեղինակ՝ ճարտարապետ Ռ. Իսրայելյան), շրջապատը կանաչապարզվեց և այլն:

Այնուհետև Վազգեն Ա Հայրապետը նպատակ ունենալով վերականգնելու և. Հռիփսիմեի տաճարի հնամենի ներքին տեսքը, մաքրել տվեց ծեփը՝ «նկարապարզված» նմանակեղծ մարմարե քարերով, քանի որ, ինչպես իրավացիորեն նշում է ճարտարապետ Հր. Հակոբյանը՝ այդ ծեփերի մաքրման աշխատանքների ղեկավարը, «Բոլոր այցելուներն ափսոսանք էին հայտնում, որ հնամյա, սրբառաջ երեսպատումը ծածկված է այդ անճաշակ և հայ ճարտարապետությանը միանգամայն խորթ, մարմար պատկերող ծեփով»: Ստանալով մասնագիտական հանձնաժողովի դրական եզրակացությունը և ճարտարապետության պետական մարմինների հավանությունը՝ ծեփի մաքրման աշխատանքների կատարումը պատվիրվեց հատուկ գիտա-վերանորոգման արվեստանոցին:

Վերջինս, հանձն առնելով պատվերը, աշխատանքների ղեկավար կարգեց վերանորոգման գործում բավականաչափ փորձառու ճարտարապետ Հրանտ Հակոբյանին: 1958 թ. հունվարի 20-ին Հուշարձանների պահպանության վարչության գիտական խորհուրդը տեղում գումարեց իր արտահերթ նիստը՝ քննարկելու համար ծեփի հեռացման հետ կապված գիտա-մեթոդական և նախապատրաստական հարցերը: Աշխատանքներն ըսկըսվեցին նույն թվականի մայիսի 15-ից:

Վեհափառ Հայրապետը և Մայր Աթոռին առընթեր ճարտարապետների հանձնաժողովը, ընդունելի համարելով ծեփի հեռացման համար կատարված աշխատանքները, հավանություն տվեցին կրաջրի հետքերը ավազաշիթ մեքենայով մաքրելու և քայքայված մասերը վերանորոգելու գիտական մեթոդին:

Քանի որ առաջարկվող միջոցառումները պահանջում էին լրացուցիչ ծախսեր, ուստի կայմվում է մի նոր նախահաշիվ 43720 ռ. գումարով, որը հաստատվում է 1958 թ. նոյեմբերի 10-ին:

Ավապաշիթ ապարաթի կիրառությունը իրեն լիովին արդարացրեց. հարթություններից ու մակերևույթներից վերացան կրաջրի բոլոր հետքերը ու վերականգնվեց տաճարի ներքին տեսքը գորշավուն տուֆի իր բնական երանգներով: Նորոգվեցին պատերի բոլոր խարխրված մասերը. ջարդված քարերը փոխա-

⁴⁸ Նույնը, էջ 264:

⁴⁹ Նույնը, էջ 265:

⁵⁰ Նույնը, էջ 264:

րինվեցին նորերով: Առանձին Վճռալուծության վերականգնվեցին հյուսիսային կողմի խախտված հովհարաձև Վճռալուծության վերադարձնելով հանդիպակաց կողմի լավ պահպանված տրոմպների ձևերը: Գմբեթի հիմքում օղակաձև միջանցքի փայտյա բազրիքները փոխարինվեցին երկաթյա բազրիքներով:

Երբ այդ բոլորն ավարտվեց, տաճարի ներքին տարածությունը դարձավ ընկալելի, և այն ժամանակ միայն ակներև դարձավ կատարվածի բացառիկ նպատակահարմարությունը: Տաճարի ներքին մասը հնչեց իր անեղծ տեսքի հմայիչ ուժով:

Այս բոլորից հետո կատարվեցին նոր աշխատանքներ տաճարի ներքին բարեկարգումների ուղղությամբ: Վեմ քարի փոխարեն տեղադրվեց նոր սեղան Ավագ (արևելյան) խորանում և հատուկ նախագծով պատրաստվեց մետաղական նոր ջահ: Երկու նախագծերն էլ պատրաստեց ճարտարապետ Ռաֆայել Իսրայելյանը:

Վեհափառ Հայրապետի ցանկությամբ և խորհրդով, պետեղվեց Աստվածամոր նկարը (գործ՝ վաղամեծիկ նկարիչ Հովհաննես Միսայանի):

Այժմ անդրադառնանք գիտական և հայտնագործություններին, որոնք անմիջական արդյունքը հանդիսացան սկզբնապես Վճռալուծության նպատակներ հետապնդող ծեփի վերացման աշխատանքների:

Դրանցից առաջինը վերաբերում է գմբեթին: Նրա ներքին սփերիկ մակերևույթի վրայից ծեփը հեռացվելուց հետո, բացվեցին վարպետների բազմաթիվ նշաններ: Այս նշանների համեմատությունը տաճարի արտաքին ու ծեփից մաքրված ներքին պատերի քարերի վրա եղած նշանների հետ, միանգամայն համոզում է, որ դրանք հիմնականում նման են միմյանց:

Այս վերին աստիճանի ուղագրավ հանգամանքը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ գմբեթի ներքին սփերայի շարվածքը նախնական է, անեղծ, այսինքն վերանորոգման չի ենթարկվել: Մյուս հետևությունը, ինչպես կարելի է կռահել Առաքել Դավրիժեցու վկայությունից, այն է, որ գմբեթը վերանորոգվել է միայն արտաքուստ, և այդ կապակցությամբ էլ առաջացել են 7-րդ դարի հայ ճարտարապետության անհարիր ձևերը:

Ծեփի մաքրման հետևանքով կատարված գիտական մի այլ կարևոր հայտնագործություն պետք է համարել գմբեթատակ 4 անկյուններում եղած 3/4 խորշերը պսակող հովհարաձև տրոմպների բացումը: Սրանց ձևերը աննախադեպ են և որպես գմբեթային փոխանցման կոնստրուկտիվ միջոց 7-րդ

դարի եկեղեցիներում մինչ այդ չեն հանդիպել⁵¹:

Մի ուղագրավ հայտնագործություն ևս կատարվեց տաճարի հատակը վերանորոգելիս: Նախապես հայտնի էր, որ ժամանակակից հատակի նիշը, հավանաբար Փիլիպպոս կաթողիկոսի օրոք կատարված վերանորոգումների ժամանակ, մեկ մետրաչափ բարձրացվել է: Նախնական հատակի նիշը պարզելու ու գուցե վերականգնելու նպատակով, պեղումներ կատարվեցին հյուսիս-արևելյան 3/4-ից խորշի առջև ու երևան եկավ հոսիական ոճի քանդակապարզ, սև գույնի մի մեծ տուֆաքար, որը շրջված վիճակում դրված էր հիմքում: Եզրակացությունը պարզ էր. ս. Հռիփսիմե եկեղեցու կառուցման ժամանակ հիմքերում օգտագործվել էին հին Վաղարշապատի անտիկ կառուցվածքներին (ենթադրաբար՝ հեթանոսական տաճարի) պատկանող քարեր:

Այս ուղագրավ փաստը թելադրեց պեղումներ կատարել նաև տաճարի հատակի այլ մասերում: Այդ նպատակով հրավիրվեց ճարտարապետ Ա. Սահինյանը: Նրա ղեկավարությամբ կատարված պեղումների ժամանակ նույնաման մի քար էլ երևան եկավ հարավ-արևմտյան որմնամույթի տակ⁵²: Բացի այդ, նա պեղումներ կատարեց բեմի առաջամասի հատակում՝ պարզելու համար դեպի նախադասված կույսի դամբարանը տանող տաճարի այս մասից անցյալում գոյություն ունեցող մուտքի հետ կապված որոշ հարցեր:

ճարտարապետ Ա. Սահինյանի հայտնագործումը գիտական մեծ հետաքրքրություն էր ներկայացնում, ուստի անհրաժեշտ նկատվեց տաճարի ներսում մույթերի հիմքում բացված անտիկ ձևերի քանդակապարզ քարերը պահպանել ապակյա ծածկերի տակ՝ ցուցադրման նպատակով: Անհրաժեշտ նկատվեց նաև նույն կերպ ծածկել տալ դեպի ս. Հռիփսիմեի դամբարանը իջնող բացված մուտքը:

Այսպիսին է ս. Հռիփսիմե տաճարում իրականացված վերաշինական աշխատանքների ու նրանց շնորհիվ կատարված գիտական

⁵¹ Տարիներ հետո, 1967 թ. Հռոմի համալսարանի գիտական արջալակումը պատմական Վասպուրականի շրջանում հայտնաբերեց Սորադիի ս. Էջմիածին եկեղեցին, որի տրոմպները նույնն են, ինչ որ ս. Հռիփսիմեում բացվածները (տես Tommaso Breccia Frataoecchi, La Chiesa s. Esmiaclm a Soradir, Roma, 1971.

⁵² Բացված քարերի մասին հաղորդումներ է կատարել Ա. Սահինյանը. տես «Հեթանոսական տաճարի նորահայտ բեկորներ», «Հայրենիքի ձայն», 1965, 24 հոկտեմբերի, և «Էջմիածին», 1959, էջ 20—21:

հայտնագործությունների հակիրճ նկարագրությունն ու գնահատականը:

**ՕՇԱԿԱՆԻ Ս. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ
ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒՄ ՈՒ
ԲԱՐԵՋԱՐԴՈՒՄ**

Հայ ժողովրդի մեծագույն երախտավոր, հայկական գրերի ստեղծող Մեսրոպ Մաշտոցի անունն է կրում Օշականի եկեղեցին: Պատմական վկայությունների համաձայն, երբ 440 թ. վախճանվում է սուրբ Մեսրոպը, իր աշակերտներից մեկի՝ հապարապետ Վահան Ամատունու (որ ծնունդով օշականցի էր) խնդրանքով նրա աճյունը հողին է հանձնվում Օշականում⁵³:

Արդեն համաժողովրդական ուխտավայր դարձած գերեզմանի վրա, ինչպես տեղեկացնում է Կորյունը, «երեք տարի անցնելուց հետո Վահան Ամատունու հաջողվեց քրիստոսասեր ջանքերով սքանչելի տաճար կանգնեցնել տաշած, քանդակապարզ քարերով և տաճարի ներսում շինեց Սուրբ գերեզման»:

Ինչ հորինվածքի էր եկեղեցին, ինչպես հասկանալ պատմիչի հիշատակությունը եկեղեցու շատ խորաններ ունենալու մասին:

Այդ հարցերին փորձել է անդրադառնալ Թորոս Թորամանյանը. «Այս եկեղեցին այլ, — գրում է նա, — 5-րդ դարու եկեղեցիներուն նման, ունեցել է արևելյան կողմից դեպի հյուսիս և հարավ դուրս ցցված թևեր. սրանց հիմքերը մինչև այժմ կերևին հողին երեսին: ...Այս տիպին եկեղեցիներ են՝ Տեկոր, Երեբոյք, Օձուն, Արթիկ»⁵⁴: Այսպիսով, Թ. Թորամանյանի կարծիքով, Օշականի եկեղեցու նախնական շենքը բազիլիկատիպ է եղել: Դա միանգամայն հավանական է, սակայն չբացահայտված է մնում եկեղեցու շատ խորաններ ունենալու հարցը: Շուրջ 1200 տարի իր գոյությունը պահպանած եկեղեցին, Առաքել Դավրիժեցու վկայությամբ, այնչափ քանդված ու խախտված էր, որ Փիլիպպոս Ա. Աղբակեցի կաթողիկոսի օրոք այն նորոգվում է 1639—1645 թթ. ընթացքում: Ըստ Դավրիժեցու, եկեղեցու տանիքն ամբողջովին քանդված էր և միայն Ավագ խորանի ծածկն էր պահպանվել: «Եւ ի ժամանակս կաթողիկոսութեան իւրոյ, — հայտնում է պատմիչը, — սուրբ հայրապետն Փիլիպպոս սկսաւ

վայն ևս նորոգել՝ որ և կատարեաց բազում ծախիւք և աշխատասիրութեամբ, խարտեալ քարի և մածուցեալ կրով մինչև աւարտեաց վերականգան ի թուականս մերոյ ՌՂԴ, ի փառս Աստուծոյ»⁵⁵:

Փիլիպպոս կաթողիկոսի ժամանակ վերաշինված եկեղեցու մասին գաղափար ենք կապում Հովհաննես Շահխաթունյանցի տեղեկություններից: Ըստ նրա, եկեղեցին անպուն էր, ինչպես այժմ, իսկ արևելյան կողմից այն ավարտվում էր ավագ խորանով և երկու կողմերի ավանդատներով⁵⁶:

Վերաշինված եկեղեցին ևս 200 տարվա չափ գոյատևել է, սակայն անցած դարի 40-ական թվականներին դարձյալ հիմնական վերանորոգման կարիք է պահանջել, քանի որ, ինչպես հայտնում է Շահխաթունյանցը, եկեղեցու կամարակապ ծածկը խոնարհված էր ու այդ ժամանակ փայտով էր ծածկված:

Չնայած 1840 թ. և հետո կատարված մասնակի (հավանաբար միայն կտորին վերաբերող) նորոգումներին, Օշականի ս. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցու հիմնական վերանորոգումը համարվել է անհետաձգելի հարց, որի մասին, ինչպես վկայում է 1850 թ. իր կոնդակը, մտահոգվել է Ներսես Աջարակեցի կաթողիկոսը, սակայն չի կարողացել այն իրականացնել:

Այդ է պատճառը, որ ժամանակակիցները չավով են արտահայտվել եկեղեցու անմխիթար վիճակի մասին: Միքայել Նալբանդյանը, որ անցյալ դարի 60-ական թվականներին դեպի Հայաստան կատարած ճանապարհորդությունների ժամանակ այցելել է նաև Օշական, թողել է հետևյալ տողերը.

«Որ ազգին գիր պարզենց, կյանք տվեց
հայոց լեզվին,
Ազգը նորա վացալ գիր ընծայել անշուք
շիրմին»⁵⁷:

Եկեղեցու հիմնական վերաշինման ուղղությամբ գործնական միջոցառումներ իրականացվում են Գևորգ Դ Կոստանդնուպոլսեցի կաթողիկոսի գահակալության օրոք (1863—1880):

Հիմնական վերաշինությունը կատարվում է Ալեքսանդրապոլից հրավիրված վարպետների միջոցով ու ավարտվում 1879 թ.: Այդ առթիվ եկեղեցու արևմտյան դռան վերևում ամրացված մի մարմարե տախտակի վրա փորագրված է հետևյալ արձանագրությունը.

⁵³ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1961, էջ 349: Կորյուն, Վարդ Մաշտոցի, Երևան, 1962, էջ 128, 129:

⁵⁴ Թ. Թորամանյան, Նյութեր, հտ. 1, Երևան, 1942, էջ 243:

⁵⁵ Առաքել Դավրիժեցի, նույնը, էջ 351—352:

⁵⁶ Հովհաննես Եպիսկոպոս Շահխաթունյանց, նույն տեղը, էջ 77:

⁵⁷ Միքայել Նալբանդյան, երկեր, 1953, էջ 32:

«Ողորմութեամբն Աստուծոյ սրբապնակա-
տար հայ
րապետ Ամենայն Հայոց Տ. Տ. Գեորգ Դ
կաթողիկոս
վերականոյց ի հիմանց պայս եկեղեցի
Օջական
գեղջու եւ զդամբարան սրբոյն Մեսրոպայ
թարգ
մանչի, որ մերոյ ի սմայ. տրօք հայոց
Ռուսաստանի
Յամի 1879 և հայոց ՌՅԻԹ»:

Ավելի ուշ, 1884 թ. ավարտվում է ավագ
խորանի վրա բարձրացող աշտարակաձև
վանդակատան շինարարությունը: Նույն թվա-
կանին Մաշտոցի գերեզմանի վրա (դամբա-
րանը, ինչպես հնում, շարունակում է մնալ
Ավագ խորանի տակ) դրվում է մարմարյա
գերեզմանաքար՝ համապատասխան մակա-
գրությամբ⁵⁸:

Գևորգ Դ կաթողիկոսի օրով կատարված
վերաշինության հետևանքով Փիլիպպոսի ժա-
մանակ վերականգնված եկեղեցուց շատ քիչ
բան է պահպանվել, թերևս միայն արևելյան
կողմի Ավագ խորանն իր հարակից մասերով
ու ստորգետնյա դամբարանով:

1879 թ. կատարված վերականգնումից հե-
տո Օջականի ս. Մեսրոպ-Մաշտոց եկեղեցին
միանալ բազիլիկ կառուցվածք էր՝ երեք ար-
տաքին մուտքով (հարավային, արևմտյան և
հյուսիսային կողմերից), Ավագ խորանով՝
արևելյան կողմից ու նրա երկու կողմերին
հարող ավանդատներով (որոնց մուտքերը
եկեղեցու ներսից են), Ավագ խորանի տակ
գտնվող և Մաշտոցի շիրմաքարն ամփոփող
գետնահարկ դամբարանով (որի մուտքը հա-
րավ-արևելյան ավանդատնից է): Եկեղեցին
անգամբեթ է՝ երկկանջ կտուրով, Ավագ խո-
րանի վրա բարձրացող աշտարակաձև վան-
դակատնով:

Օջականի եկեղեցու մասնակի վերանորոգ-
ման, բարեկարգման ու շրջապատի բարե-
կարգման նոր աշխատանքներ ձեռնարկվե-
ցին Վազգեն Ա կաթողիկոսի գահակալու-
թյան օրոք, երբ 1961 թ. պիտի նշվեր հայ
ժողովրդի մեծ երախտավոր Մեսրոպ Մաշ-
տոցի ծննդյան 1600-ամյակը: Դրանք իրա-
կանացան ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի շինա-
րարական գրասենյակի միջոցով և ճարտա-
րապետ Ա. Գալիկյանի ղեկավարությամբ.
շնորհալի մասնագետ-ճարտարապետների ու
նկարիչ-արվեստագետների մասնակցու-
թյամբ:

Ըստ 1957 թ. փետրվարին կապված շինա-
րարական նախագծերի, պիտի ցանկապատ-

վեր եկեղեցու հողամասը, բարեկարգվեր
Մեսրոպ Մաշտոցի դամբարանն ու շիրմա-
քարը՝ պահպանելով գոյություն ունեցող
մուտքը և բացելով դամբարանից մի լուսա-
մուտ դեպի եկեղեցի: Որոշ նախապատրաս-
տական աշխատանքից հետո, գործնական
քայլերը եկեղեցու տանիքի և ներսի վերա-
նորոգման ու բարեկարգման ուղղությամբ
սկսվեցին 1960 թ. և հիմնականում ավարտ-
վեցին 1966-ին: Ըստ որում մինչև 1964 թ.
իրականացվեց չուտ շինարարական մասը:
Որոշ աշխատանքներ կատարվեցին նաև հե-
տագա տարիներին: Իսկ 1964—1966 թթ.
ներսի պատերը ծածկվեցին որմնակարնե-
րով:

Շինարարական աշխատանքները եկեղե-
ցում նախապես տարվեցին հարավ-արևել-
յան ավանդատան և դամբարանի մեջ: Այդ
առթիվ բոլոր պատերը մաքրվեցին ծեփից ու
առանձին տեղերում քայքայված քարերը փո-
խարինվեցին նորերով, հատակները սալարկ-
վեցին բազալտե քարերով, վերականգնվե-
ցին եկեղեցուց ավանդատուն և այստեղից
դամբարան իջնող աստիճանները:

Մեսրոպ Մաշտոցի հին գերեզմանաքարը
1960 թ. հանվեց և փոխարենը դրվեց նոր
գերեզմանաքար: Այն պատրաստված էր
միակտոր բազալտե քարից ու փորագրված
ճարտարապետ Լիպարիտ Սադոյանի էսքի-
զով: Նկատի ունենալով գերեզմանաքարի
մուգ երանգը, որով այն չէր տարբերվում իր
հիմնաքարից և աննշմարելի էր կիսամութ
դամբարանի հատակին, հարմար նկատվեց
այն փոխարինել (1962 թ.) իտալական հրդե-
ված ու բաց երանգի օնիքս քարից պատ-
րաստված մի նոր գերեզմանաքարով՝ հետև-
յալ արձանագրությամբ. «Մեսրոպ Մաշտոց,
361—440» (հեղինակ՝ ճարտարապետ Բադ-
դասար Արզումանյան)⁵⁹:

Դամբարանում կատարված բարեկարգման
աշխատանքների թվին են պատկանում արե-
վելյան խորշի մեջ նոր խաչքարի կանգնե-
ցումը (հեղինակ՝ ճարտարապետ Բադդա-
սար Արզումանյան): Նույն հեղինակի էսքիզ-
ներով են իրականացված Մաշտոցի գերեզ-
մանի գլխամասում պատից կախված բրոնզյա

⁵⁸ Հայր Դ. Ափջան, «Արարատ», էջ 491:

⁵⁹ Օջականի եկեղեցու վերանորոգման վերաբերյալ
հաղորդումների մեջ սխալմամբ այս նոր գերեզմանա-
քարի. մակագրության հեղինակը ևս ճարտարապետ
Լ. Սադոյանն է նշված: Իրականում նա միայն փո-
խարինվածի հեղինակն է: Մեսրոպ եպիսկոպոս Սըմ-
բատյանցի նախաձեռնությամբ և Ղարաբաղի թեմի
առաջնորդ Անդրեաս եպիսկոպոսի ծախքերով 1884 թ.
տեղադրված մարմարյա գերեզմանաքարը նպատա-
կահարմար համարվեց պահպանել ու կանգնեցվեց
դամբարանի արևելյան պատին կից:

կանթեղը և դամբարանի հյուսիս-արևելյան կողմը բացվող լուսամուտի լատունյա ցանցաձաղը: Դեպի եկեղեցին բացված լուսամուտի բրոնզյա ցանցաձաղը իրականացվել է ճարտարապետ Ռաֆայել Իսրայելյանի էսքիզով:

Նշված ավանդատան ներսում, արևելյան պատից դեպի առաջ, եկեղեցուց բացվող մուտքի դիմաց տեղադրված բազալտե պատվանդանի վրա կանգնեցվեց հղկված բազալտից պատրաստված մի կոթող՝ մեսրոպյան այբուբենի երկաթագիր տառերով (հեղինակ՝ ճարտարապետ Բաղդասար Արզումանյան):

Վերը թվարկվածներով ավարտվում են վերանորոգման ու բարեկարգման աշխատանքները դամբարանում և հարավ-արևելյան ավանդատնում: Այնուհետև աշխատանքները շարունակվում են եկեղեցուց ներս:

Եկեղեցու բարեկարգման մյուս կարևոր առաջադրանքը՝ Ավագ խորանում նոր սեղանի կառուցումն էր, որի նախագիծը վերջնական հավանության արժանացավ 1966 թ.: Այն իրականացվեց իտալական մարմարով: Այնուհետև սեղանի կենտրոնական հարթությունը ծածկվեց Աստվածամոր որմնակարով (հեղինակ՝ նկարիչ Հովհաննես Մինասյան):

Չուգահեռաբար աշխատանքներ էին տարվում եկեղեցում պատշաճ բարեփոխումներ մտցնելու ուղղությամբ: Ներքին տարածության միասնականությունը վերականգնելու նպատակով քանդվեց-վերացվեց ուշ ժամանակներում ներսից արևմտյան դռան վերելում կառուցված փայտաշեն, բավականաչափ հնացած ու տգեղ վերնատունը: Աղոթասրահի ողջ հատակը սալարկվեց տուֆաքարով, որմնամույթերի ու թաղակիր կամարների վրայից մաքրվեց ծեփը ու տակից բացվեց տուֆաքարի շարվածքը: Ծեփից մաքրվեցին նաև հարավային և հյուսիսային երկայնական պատերի ու արևմտյան պատի ստորին մասերը, ներառյալ նաև նրանց վերնամասի գոտիները, Ավագ խորանի վերնամասի ճակատային հարթությունը և գմբեթարդի հիմքի գոտին: Տաշելու միջոցով թարմացվեց Ավագ խորանում ամփոփված բեմի ճակատային պատը, ապա խորանի պատի ծեփը նորոգվեց ու ներկվեց: Գմբեթարդի հիմքի գոտու տակ փորագրվեց մի մակագրություն Մաշտոցի հայտնի խոսքերով. «Ճանաչել զիմաստութիւն և զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ»: Կաղնու փայտից պատրաստված նոր դռներով փոխարինվեցին եկեղեցու հարավային, արևմտյան ու հյուսիսային, ինչպես նաև 2 ավանդատների հին դռները, ըստ որում, արևմտյան դռան գլուխը դրսից պատվեց պղնձյա դրվագված թերթով:

Առաստաղից կախվեց Ավագ խորանի մոտ,

հարավ-հյուսիս դռների առանցքով, երկաթակուռ նոր ջահը՝ պատրաստված Իտալիայում, ճարտարապետ Ռաֆայել Իսրայելյանի էսքիզով:

Դրսի բարեկարգման աշխատանքների թվում հիշատակելի է դեռևս 1960 թ. ճարտարապետ Մ. Մալմանյանի նախագծով տուֆի սրբատաշ քարերից կառուցված և 300 մետրից ավելի երկարություն ունեցող պարսպապատը (փողոցի կողմից ցանցկեն, երկաթե ցանցաձաղով), եկեղեցու շրջապատի (բացի արևելյան կողմից) տուֆակերտ մայթի պատրաստումն ու շրջափակի կանաչապատումը: Բարեկարգման աշխատանքների վերջում եկեղեցու հարավ-արևմտյան անկյան մոտ բազալտե սրբատաշ քարերից կառուցվում է մի աղբյուր (հեղինակ՝ ճարտարապետ Արեգ Իսրայելյան):

Սրանցով ավարտվում է Օշականի սուրբ Մեսրոպ-Մաշտոց եկեղեցու վերանորոգումների ու բարեկարգումների չուտ շինարարական մասի իրականացումը: Այս մասին մարմարյա մի տախտակի վրա՝ փակցված եկեղեցու ներսի պատին, արևմտյան դռան ձախ կողմում, կա հետևյալ արձանագրությունը.

«Ի Հայրապետութեան Տ. Տ. Վապգենի

Առաջնոյ

Սրբալնագոյն Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց, յամի Տեառն 1960—1964 վերանորոգեցաւ սուրբ եկեղեցիս ի ներքոյ և յարտաքնոյ և ի հիմանէ կառուցան Ավագ սեղանն, դամ բարանն եւ շիրիմն ս. Մեսրոպայ

Վարդապետի,

պարիսպքն եւ շրջափակն,

նուիրատուութեամբ

և արդեամբ երզնկացի Հայկ և Թորգոմ

Ղապարոսեան եղբարց, որք ի Միլանոյ

քաղաքի,

ի յիշատակ ծնողացն իրեանց Գաբրիելի եւ Անուշի ի վայելումն ազգիս Հայոց:

Յիշատակն արդարոց օրինութեամբ եղիցի»:

Այնուհետև եկեղեցու բարեկարգման աշխատանքները թևակոխեցին երկրորդ և վերջնական փուլը: Վեհափառ Հայրապետ Վապգեն Ա-ի առաջադրանքով որոշվեց եկեղեցու ներսի պատերը ծածկել որմնակարներով, որպեսզի ներքին տարածության պարզ ու անարտահայտիչ պատկերը փոխվի ու մեսրոպյան դարաշրջանի շնչով ու մեծագործությունների գեղարվեստական մարմնավորմամբ այն հագնեա, պատմի տառերի գյուտի մեծ խորհրդի ու նրա նշանակության մասին՝ ժողովրդի կյանքում:

Առաջադրանքը իրականացնելու համար հրավիրվեցին նկարիչներ Հովհ. Մինասյանը և Հենրիկ Մամյանը: Ստանձնելով այդ պատվավոր և ստեղծագործական մեծ ներդրում պահանջող պատվերը՝ նրանք ջանասիրաբար գործի անցան, մշակեցին ու քննարկման ներկայացրին էսքիվները:

Հեղինակները, ձգտելով օգտագործել նաև ճարտարապետական հնարավորությունները, որմնանկարն ամբողջապես մտահղացել են եռապատկեր հորինվածքով: Ավագ սեղանի դիմաց, արևմտյան կողմում, ամբողջ պատով մեկ տեղավորել են գլխավոր հորինվածքը, իսկ աջ ու ձախ կողմերում, հարավային ու հյուսիսային երկայնական պատերի արևմտյան հատվածների վրա՝ երկրորդական բաղադրիչները: Դրանով հաջողվել է ներդաշնակել ողջ հորինվածքը, հասնել միասնականության:

Եռապատկերի կենտրոնական մասում տեղավորված հորինվածքը մեջտեղում գտնվող ուղղաձիգ կամարակապ լուսամուտով բաժանվում է երկու մասի: Ձախ կողմում, ամբողջ հասակով մեկ, կանգնած է ս. Մեսրոպ Մաշտոցը՝ իր շուրջը համախմբված աշակերտներով: Աջ կողմում հայրապետական գահին բազմած է ս. Սահակ Պարթևը, կողքին՝ Վռամշապուռի թագավորը՝ շրջապատված նախարարներով ու այլ մարդկանցով: Որպես ընդհանուր ֆոն ծառայում են հայոց լեռնաշխարհը, Արարատի ձյունապատ կատարներն ու մի եկեղեցի: Դրանք կոչված են խորհրդրդանշելու հայրենիքի ու հավատքի գաղափարները:

Կենտրոնական մասի հորինվածքում հնարամտորեն օգտագործված է հիշյալ լուսամուտը: Նրա կաթնագույն ապակու վրա նկարված են հայկական այբուբենի տառերը, որոնք պարզորոշ կերպով գծագրվում են դրսից թափանցող լույսի շնորհիվ: Մեծ խորհուրդ կա այն բանում, որ լուսամուտի տակ նկարված են ծնրադիր մի պատանի և մի աղջնակ՝ ձեռքներում պահած Աստվածաշունչ մատյանը, որի երկու երեսին գրված է աստվածաշնչական հետևյալ խոսքը. «Եղիցի լոյս և եղև լոյս»: Հայ մատենագիրների երկերից քաղված իմաստային ասույթներ կան նաև կենտրոնական որմնանկարի աջ և ձախ, նկարներից ազատ տեղերում:

Արևմտյան պատի կենտրոնական ողջ բազմաֆիգուր հորինվածքը հնչում է վեհ հանդիսավորությամբ՝ արտահայտելով ազգային արժանապատվության և հայրենասիրության պաշտոն:

Եռապատկեր որմնանկարի երկու թևերի հորինվածքները համահնչուն են կենտրոնականին ու նրա հետ միասին կապում են

գաղափարական, ռճական և երանգային ամբողջություն: Ձախակողմյանի վրա (հարավային պատին) ներկայացված են կանգուն և ծնրադիր վիճակում հայոց աշխարհի պահպան մարտիկները՝ պրկված նետաղեղները իրենց ձեռքներին ու հպորության և սրատեսության խորհրդանիշ թևատարած արծիվը իրենց գլխավերևում: Իսկ աջակողմյանի վրա (հյուսիսային պատին) ներկայացված են հայոց աշխարհի գարունը, հայոց գրով ու բերքով երջանիկ աղջիկները:

Նույն հատկանիշներով են բնորոշ Ավագ խորանի աջ և ձախ կողմերում, դեպի ավանդատները տալող մուտքերի վերնամասերի հարթությունների վրա պատկերված որմնանկարները: Դրանց ազատ մնացած տեղերը ևս խտորեն ծածկված են մեսրոպատառ արձանագրություններով: Ձախակողմյան եռաֆիգուր հորինվածքի գլխավերևում խրոխտ հնչում են մեծ պատմահայր Մովսես Խորենացու խոսքերը. «Ձի թեպետ եւ եմք ածու փոքր և թուով յոյժ ընդ փոքու սահմանեալ եւ պօրութեամբ տկար և ընդ այլով յոյով անգամ նուաճեալ թագաւորութեամբ, սակայն բազում գործք արութեան գտանին գործեալ եւ ի մերում աշխարհիս եւ արժանի գրոց յիշատակի»:

Մի հիշատակ էլ թողնվեց որմնապարդման աշխատանքներն ավարտվելուց հետո: Արևմտյան դռան աջակողմյան ներսի պատին փակցվեց մի նոր մարմարյա տախտակ՝ իետկալ արձանագրությամբ.

«Ի Հայրապետութեան Տ. Տ. Վազգենի

Առաջնոյ

Սրբազնագոյն կաթողիկոսի Ամենայն

Հայոց,

յամի Տեառն 1964—1966 որմք եկեղեցւոյս նկարապարդեցան որմնանկարօք

յանմոռացն յիշատակի Գիտի

նշանագրոց եւ թարգմանութեան Աստուածաշունչ մատենի

նուիրատուութեամբ եւ

արդեամբ Նոր-Ջուղայեցի Պետրոս

Ալեքսեան

որ ի Կալկաթա քաղաքի

ի յիշատակ հանգուցեալ ծնողացն Տ. Բարսեղ քահանայի

եւ Եղիսաբեթի ի վայելումն ազգիս Հայոց. Յիշատակն արդարոց օրինութեամբ

եղիցի»:

Օջականի սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցու վերանորոգումն ու բարեկարգումը հանդիսացավ մեծ լուսավորչի անմար հիշատակը համաժողովրդական չափանիշով հարգելու միջոցառումներից մեկը:

(շարունակելի)